

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 303.442.4(476)“8/11”=161.3

АСВЯТЛЕННЕ ІНСТЫТУТА КНЯЖАЦКАЙ УЛАДЫ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ ІХ–ХІІ СТАГОДДЗЯЎ У ПІСЬМОВЫХ КРЫНІЦАХ

Ю.М. КЕЖА

(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)

Зроблен аналіз асноўных пісьмовых сярэднявечных крыніц, у якіх асвятляюцца інстытуты ўлады на беларускіх землях “далітоўскага перыяду” (ІХ–ХІІ стст.). Паводле разгляду старажытнарускіх летапісных і замежных крыніц, хрысціянскіх літаратурных твораў і заканадаўчых матэрыялаў робіцца выснова аб разнароднасці звестак асобных пісьмовых помнікаў у залежнасці ад палітычных, гістарычных і традыцыйна-культурных умоў напісання крыніцы. Сацыяльна-палітычная рэчаіснасць, адлюстраваная ў тэксце крыніцы, абсалютна нехарактэрна для той рацыяналізацыі і сістэматычнасці, якую выкарыстоўваюць пры даследаванні з’яў і працэсаў сучаснага грамадства. Старажытнарускую сацыяльную прастору немагчыма даследаваць, не ўлічваючы культурныя і гістарычныя асаблівасці эпохі, умовы напісання тэксту крыніцы, а таксама аксіялагічныя ўстаноўкі і светапогляд аўтара.

Уводзіны. Гісторыя ўсходнеславянскіх зямель перыяду ранняга сярэднявечча адлюстравана ў летапісных паведамленнях, хрысціянскіх літаратурных творах, дакументальных і заканадаўчых матэрыялах, а таксама ў пісьмовых замежных крыніцах. Пры ўсёй каштоўнасці пісьмовых крыніц па гісторыі Старажытнай Русі відавочны недахоп паведамленняў, прысвечаных гісторыі беларускіх зямель, у прыватнасці тых яе рэгіёнаў, дзе на працягу ІХ–ХІІІ стагоддзяў пачалі складвацца і развівацца дзяржаўныя ўтварэнні – Полацкае і Тураўскае княствы. Аднак нягледзячы на фрагментарны характар паведамленняў аб гісторыі заходніх зямель дамангольскай Русі, пісьмовыя крыніцы варта лічыць неабходным інфарматыўным матэрыялам пры разглядзе дзяржаўна-творчых працэсаў на тэрыторыі Усходняй Еўропы ІХ–ХІІІ стагоддзяў.

Пры даследаванні працэсу развіцця інстытутаў публічнай улады на землях старажытнай Русі, важнейшыя звесткі прадстаўлены ў летапісах. Пры аналізе паведамленняў, змешчаных у летапісных крыніцах, трэба мець на ўвазе іх тэндэнцыйны і суб’ектыўны характар, які ў асноўным залежыў ад асобы летапісца і замоўца летапісу. У гэтай сувязі даследаванне, прысвечанае сацыяльна-палітычнай гісторыі, патрабуе крытычнага падыходу і ўліку ўмоў, пры якіх летапіс быў напісаны.

Асноўная частка. Сярод усіх летапісных крыніц, варта вылучыць важнейшую з іх – “*Аповесць аб мінулых часах*” (АМЧ – Ю. К.). Гэты помнік усходнеславянскага пісьменства захаваны і стаў асновай пазнейшых летапісных зборнікаў: Лаўрэнцьеўскага (1377), Іпацьеўскага (пачатак XV ст.) і Радзівілаўскага (XV ст.). Ужо ў недатаванай частцы летапісу аўтар паведамляе пра плямянныя княжэнні палян, драўлян, наўгародскіх славян, дрыгавічоў і полацкіх крывічоў [1, с. 7–9]. Такім чынам, аўтар вылучае тры плямёны, якія, на яго думку, мелі ўласныя княжэнні і вылучаліся больш развітым сацыяльна-грамадскім ладам у параўнанні з іншымі ўсходнеславянскімі плямёнамі. Называючы палянскага князя Кія фактычна родапачынальнікам радавой княжацкай лініі ў палян, аўтар АМЧ таксама звяртае ўвагу на легендарных родапачынальнікаў радзімічаў і вяцічаў – Радзіма і Вятку [1, с. 9]. Верагодна, паведамленне аб гэтых першапродках данесла да нас урыўкі некаторых звязаных з радзімічамі і вяцічамі паданняў, якія існавалі ў кожнага з плямён, і ад імя міфічнага родапачынальніка аўтар выводзіць назву ўсяго племені. Падобная з’ява назіраецца ў датаваным (6488) 980 годам паведамленні аб тураўскім князе Туры [2, с. 3–11].

Пачынаючы з 862 года гісторыя ўсходнеславянскіх зямель у АМЧ ідэалагічна асэнсоўваецца як праўленне роду Рурыкавічаў. З пункту гледжання летапісца, толькі гэты княжацкі род мае спадчыннае права на рускія землі. Летапісец, пачынаючы весці гісторыю дзяржаўнасці на землях усходніх славян з часоў запрашэння Рурыка, паказвае перадачу ўлады ў Старажытнай Русі па адзінай мужчынскай лініі князёў: Рурык – Алег – Ігар – Святаслаў – Уладзімір – Яраслаў. Нашчадкі Яраслава Уладзіміравіча (978–1054) (Яраславічы) асэнсоўваюцца аўтарам “Аповесці” як адзіныя і законныя спадкаемцы яго ўлады. Іх праўленне легітымна абгрунтоўваецца самім фактам прыналежнасці да роду Рурыкавічаў і нашчадкаў Яраслава. Асабліва хваравіта ўспрымаюцца летапісцам міжкняжацкія сутыкненні і войны паміж князямі ўнутры роду Яраслава. У гэтай сувязі прадстаўнікі асобных галін княжацкай дынастыі Рурыкавічаў (Святаполк, полацкія Ізяславічы) разглядаюцца летапісцам або нейтральна, або ў адмоўным ключы.

Полацкая зямля ў старажытнарускіх летапісах разглядаецца як чужая і патэнцыйна варожая. Такі погляд з боку кіеўскага і наўгародскага летапісца на Полаччыну быў перш за ўсё звязаны з адасобленым

праўленнем у Полацку княжацкай дынастыі Рагвалодавічаў [3, с. 21]. У “Аповесці” пад 6488 (980) годам і Лаўрэнцьеўскім летапісе пад 6636 (1128) годам выкладзена летапісная легенда аб Уладзіміры і Рагнедзе, якая абгрунтоўвае больш чым векавое супрацьстаянне і ўзаемную непрыязнасць полацкіх Ізяславічаў і нашчадкаў Яраслава Уладзіміравіча: *“И оттоле мечь взимають Роговоложи внуци противу Ярославимь внукомь”* [1, с. 207].

У даследаванні сацыяльна-палітычнай гісторыі Старажытнай Русі АМЧ каштоўная тым, што ў ёй асвятляюцца буйныя палітычныя падзеі старажытнарускіх зямель: міжкняжацкія войны, княжацкія з’езды, пастанаўленні мітрапалітаў і епіскапаў, асобныя падзеі ў княжацкіх сем’ях. Вельмі вялікая роля ў палітычным жыцці адводзіцца царкве. У летапісе асвятляецца дзейнасць княжацкай дружыны і княжацкага апарату кіравання. Некаторыя паведамленні прысвечаны ўдзелу насельніцтва ў палітычным жыцці гарадоў. Даследуючы гэты каштоўны помнік старажытнарускага пісьменства, трэба мець на ўвазе камплексны характар асобных паведамленняў як узораў візантыйскай пісьмовай традыцыі, а таксама легендарны характар асобных артыкулаў.

Паводле даследчыка старажытнарускіх летапісаў А.А. Шахматава, у сярэдзіне XI стагоддзя быў складзены **Наўгародскі летапісны звод**, які істотна адрозніваўся ад кіеўскай галіны летапісання. У сувязі з гэтым даследчык шэраг звестак аб гісторыі Полацка ідэнтыфікаваў як наўгародскія (запісы пад 6488 (980), 6529 (1021), 6552 (1044), 6571 (1063), 6573 (1065), 6574 (1066), 6577 (1067) гг.) [4, с. 127–135]. У кантэксце гэтых паведамленняў Полацк – адзін з галоўных ворагаў Ноўгарада. Гэта датычыцца шэрагу паведамленняў эсхаталагічнага характару, звязанага з полацкім князем Усяславам Брачыславічам (каля 1028–1101 гг.). Пачатак ваеннай дзейнасці гэтага князя супраць Пскова і Ноўгарада, суправаджаўся апісаннем незвычайных прыродных з’яў, якія ў разуменні летапісца нічога добрага не прадвясчалі. Напрыклад, Наўгародскі I летапіс пад 6571 (1063) годам паведамляе: *“В се же лето в Новегороде идее Волховъ въспять; се же знамение не на добро бысть: на четвертое лето пожьже Всеслав град”* [5, с. 183–184]. Гэты ж летапіс пад 6573 (1065) годам: *“В се же время бысть знамение на западе: звезда привелика, луце имущи акы кровавы, въсходящи с вечера по заходе солнечною; пребысть же дни 7. Се же проявляше не на добро...”* [5, с. 184].

Такім чынам, аналізуючы апісанне гісторыі Полацкай зямлі XI стагоддзя ў АМЧ і Наўгародскім першым летапісе, аўтары летапісных твораў успрымалі Полацкае княства як тэрыторыю адасобленую, чужую і незнаёмую [3, с. 21]. Адмоўнае стаўленне да Полаччыны, у параўнанні з Тураўскім княствам, было абумоўлена адасобленасцю роду полацкіх Ізяславічаў ад княжацкай галіны Яраславічаў. Актыўная ваенная дзейнасць Усяслава Брачыславіча супраць Ноўгарада і паўднёварускіх князёў падмацоўвала варажае стаўленне да Полацка з боку наўгародскіх і кіеўскіх летапісцаў. У сваю чаргу, залежнасць Тураўскага княства ў X – першай палове XII стагоддзя ад кіеўскіх князёў і княжэнне ў ім прадстаўнікоў і нашчадкаў кіеўскага князя Уладзіміра Святаславіча (980–1015) і Яраслава Уладзіміравіча адметна не адлюстравалася ў асвятленні яго гісторыі.

Палітычная гісторыя беларускіх зямель XII стагоддзя, дзейнасць асобных палітычных інстытутаў у Полацкім, Тураўскім і Смаленскім княствах адлюстравана ў **Лаўрэнцьеўскім і Іпацьеўскім летапісных зводах** [1; 6]. У летапісах паведамляецца аб грандыёзным ваенным паходзе на Полацк сіл амаль усёй паўднёвай Русі ў 1128 годзе [6, с. 202–203]. Згодна з гэтымі падзеямі ўпершыню гаворыцца пра актыўную дзейнасць палачан у адносінах да свайго князя, што можа сведчыць аб існаванні ў Полацку першай паловы XII стагоддзя веча як пэўнага палітычнага інстытута: *“И тако Полочане сътснувшеси выгнаша Давыда, и съ сыньми поемше Рогъволода идоша къ Мстиславу (кіеўскаму князю (1125–1132) – Ю. К.), просящее и собе князем, и створи волю ихъ Мстиславъ, и поимше Рогволода ветоша и Полотъску”* [1, с. 206]. Наступнае паведамленне, якое сведчыць аб складаных узаемаадносінах паміж палачанамі і князем, датычыцца 1151 года. У гэтым годзе палачане пазбавілі ўлады Рагвалода Барысавіча, а на яго месца запрасілі менскага князя Расціслава Глебавіча [6, с. 307]. Пад 1159 годам у Іпацьеўскім летапісе паведамляецца аб выгнанні Расціслава і паўторным запрашэнні на полацкі пасад Рагвалода Барысавіча [6, с. 339–340]. Падзеі ў Полацку 20–50-х гадоў XII стагоддзя, зафіксаваныя ў старажытнарускіх летапісах, сведчаць аб моцным крызісе княжацкай улады ў Полацкім княстве і палітычным узмацненні гараджан, што гаворыць аб вялікай ролі веча ў палітычным жыцці Полаччыны. На жаль, летапісы не раскрываюць пытання аб асноўных функцыях веча, яго сацыяльным складзе і перыядзе яго функцыянавання. На падставе асобных паведамленняў, даследчыкамі выдвігаліся пэўныя гіпотэзы, часта супрацьлеглыя, таму гэтае пытанне да сённяшняга дня застаецца адкрытым [7].

У старажытнарускіх летапісах шмат паведамленняў прысвечана Смаленскаму і Тураўскаму княствам. У летапісах змешчаны каштоўныя звесткі аб палітычнай гісторыі Смаленска, асабліва яго росквіту ў другой палове XII стагоддзя. Летапісныя паведамленні сведчаць пра значную ролю ў палітычным жыцці веча на Смаленшчыне ўжо пры дзеях Расціслава Мстиславіча (1108–1167) [6]. У 1186 годзе летапіс паведамляе аб паўстанні смалян: *“Въстанъ бысть Смоленъске промежи княземъ Давыдомъ и смоляны и много головъ паде луцъшихъ мужъ”* [6, с. 455]. У дадзеным паведамленні размова магчыма ідзе пра за-

можных гараджан, які кіруюць вечавым сходам. У XIII стагоддзі роля веча ў Смаленску ўзмацняецца [6]. Аналізуючы летапісную гісторыю Тураўскай зямлі XII стагоддзя, трэба адзначыць, што як зямля, якая бліжэй прылягала да Кіеўскага княства, Тураўшчына да 1113 года кіравалася старэйшымі сынамі кіеўскага князя і, такім чынам, знаходзілася ў прывелеяваным становішчы. Сталае панаванне ў Тураве дынастыі Ізяслава Яраславіча магло сведчыць аб спадчынным валоданні гэтай зямлёй. Паводле паведамлення Іпацьеўскага летапісу, у 1142 годзе Усевалад Ольгавіч (1084–1146), дачыніў да тураўскага княства прынцып старэйшынаства і заявіў аб яе прыналежнасці да Кіева [6, с. 215]. Гэты жа летапіс пад 1158 годам паведамляе аб аднаўленні княжацкай дынастыі ў Тураве. У гэты год тураўскі пасад заняў сын Яраполка Святаполчыча, Юрый [6, с. 346]. Такім чынам, з вяртаннем на тураўскі стол нашчадкаў Ізяслава Яраславіча (1054–1073; 1076–1078) самастойнасць Тураўскай зямлі афармляецца канчаткова.

Звесткі пра дзяржаўны лад Полацка XII стагоддзя знайшлі сваё адлюстраванне ў **“Аповесці пра Полацк”**, якая змешчана ў легендарнай частцы **“Хронікі Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага”**, другога беларуска-літоўскага зводу. Паводле летапіснай легенды, літоўскі князь Мінгайла пайшоў паходам на Полацк, у бітве разбіў палачан і заняў полацкі стол. Пасля смерці Мінгайлы полацкім князем стаў яго сын Гінвіл. Гэты князь, ахрысціўшыся па праваслаўнаму абраду, стаў “русінам” і прыняў хрысціянскае імя Барыс [8]. Паводле другой рэдакцыі “Аповесці...”, у Барыса быў сын Рагвалод-Васіль, а ў таго сын – Глеб і дачка Праскева [9]. Беларускі даследчык Ю.А. Заяц выказаў гіпотэзу аб выкарыстанні аутарам “Аповесці пра Полацк” у якасці крыніцы страчаны Полацкі летапіс [10, с. 85–91]. Варта адзначыць, што паведамленне “Аповесці...” пра заснаванне полацкім князем Барысам горада Барысава на рацэ Бярэзіне знаходзіць адпаведнасць у “Гісторыі Расійскай” В.Н. Тацішчава [11, с. 95]. Паводле М.А. Філіповіч, варыянт генеалогіі літоўскай дынастыі полацкіх князёў змешчаны ў другой рэдакцыі “Аповесці...”, можна перанесці на рэальную генеалогію полацкіх Усяславічаў. Гэта, паводле даследчыцы, “і з’яўляецца чарговым аргументам на карысць версіі аб Полацкім летапісе як крыніцы “Аповесці пра Полацк” [3, с. 26]. Варта пагадзіцца з М.А. Філіповіч, бо паведамленне магло захавець рэшткі народных уяўленняў, дзе за легендарнымі асобамі аўтар бачыў полацкіх князёў XII стагоддзяў.

“Аповесць пра Полацк” даволі змястоўна распавядае пра ўнутраны лад Полацка яшчэ да легендарнага захопу горада літоўскім князем Мінгайлам. Гэта крыніца паведамляе пра панаванне ў Полацку народнага сходу, падобнага на палітычны лад Ноўгарада і Пскова: *“...Новгород Великий, Псков и Полоцк – без княжат почали волно себе жити и князства князей своих сами посели, взявши киталт справованя Речи Посполитой от оных славных справ грецких афинеов и ляцедемонов...”* [8, с. 29]. У летапісе Рачынскага ўзнікненне моцнага веча ў Полацку адносяць да часоў князя Барыса. *“И пануючи ему в Полоцку был ласкав на подданные свои и дал им волности вечем ся судити и в звон звонити, и по тому ся справовати, як у Великом Новегороде и Пскове”* [9, с. 35]. Дадзенае паведамленне можа адпавядаць гістарычным падзеям першай паловы XII стагоддзя, з улікам таго, што гэтыя звесткі, зафіксаваныя ў XVI стагоддзі, засноўваюцца на вуснай фальклорнай традыцыі, якая магла данесці да нашчадкаў уяўленні аб інстытуце народнага прадстаўніцтва.

Вялікае значэнне для даследавання сацыяльна-палітычнага развіцця ўсходнеславянскіх зямель састаўляюць звесткі, змешчаныя ў арыгінальных літаратурных творах Старажытнай Русі: “Слове аб Законе і Ласцы” кіеўскага мітрапаліта Іларыёна, “Сказанні пра Барыса і Глеба”, “Жыцці Феадосія Пячэрскага” “Словах” Кірыла Тураўскага, “Павучэнні” Уладзіміра Манамаха, “Слове пра паход Ігараў”, “Памяці і пахвале князю Уладзіміру” Іакава Мніха, “Жыцці Ефрасіні Полацкай”. Літаратурныя творы старажытна-рускага перыяду каштоўныя перш за ўсё тым, што ў іх знайшлі адлюстраванне ідэалагічныя пабудовы асэнсавання і легітымізацыі княжацкай улады. У сферы кніжнай ідэалогіі, вобраз улады, у адрозненне ад народных уяўленняў, быў дакладна сфармуляваны і тэарэтычна адпрацаваны. Як адзначае расійскі гісторык В.В. Далгоў, у Старажытнай Русі “кніжная” эліта, у адрозненне ад заходнееўрапейскіх інтэлектуалаў, выконвала кансалідуруючую функцыю і з’яўлялася носьбітам этнічнай своеасаблівасці [12, с. 84]. З другога боку, паколькі ўсходнеславянскія творы былі складзены ў асяроддзі манастава, якое на той час з’яўлялася “інтэлектуальнай элітай” старажытнарускага грамадства, ідэі, прадстаўленыя ў сачыненнях, адлюстроўваюць асэнсаванне княжацкай улады з боку вузкага кола асоб, якія гуртаваліся вакол прадстаўнікоў улады і нярэдка ажыццяўлялі іх заказ.

“Слова аб Законе і Ласцы” – адзін з самых старажытных помнікаў усходнеславянскай літаратуры. Твор уяўляе сабой урачыстую прамову кіеўскага мітрапаліта Іларыёна ў сярэдзіне XI стагоддзя. Адно з галоўных месцаў у творы належыць кіеўскім князям Уладзіміру і Яраславу. Апісваючы дзейнасць Уладзіміра Святаславіча ў справе хрышчэння, Іларыён адзначае: *“И не бы ни единого же противящаяся благочестному его повелению, да аще кто и не любовию, нь страхом повелевшааго крещажуся, понеже бе благоверие его съ властью съпрязено”* (тут і далей вылучана мной – Ю. К.) [13]. Вылучаючы апошняю фразу, трэба адзначыць асэнсаванне Іларыёнам улады Уладзіміра як набожнай і ў гэтай сувязі богаабранай. “Дабраахвотнае” хрышчэнне кіеўлян пацвярджае асвячэнне ўлады Уладзіміра Боскай воляй.

Аўтар, апісваючы вялікую заслугу Уладзіміра ў справе хрышчэння Русі, параўноўвае яго з першым рымскім імператарам – хрысціянінам Канстанцінам, а яго бабулю, княгіню Вольгу, з маці Канстанціна – Аленай. Іларыён, прыпісваючы Уладзіміру тыя якасці, якія былі ўласцівы Канстанціну: *“Подобниче великааго Коньстантина, равноумне, равнохристолюбче, равночестителю служителемь его”* [13], тым самым пераносіць яго дзеянні ў справе хрышчэння на Русь: *“Онъ съ материю своею Еленою крестъ от Иерусалима принесъша и по всему миру своему раславъша, веру утвердиста, ты же съ бабою твоею Ольгою принесъша крестъ от новааго Иерусалима, Константина града, и сего по всеи земли своеи поставивша, утвердиста веру.”* [13]. Такім чынам, супастаўленне справы Уладзіміра для Русі са справай Канстанціна для грэкаў накіравана на стварэнне канцэпцыі богаабранасці і перанясення сталіцы хрысціянскага свету ў Кіеў, ператварэння яго ў важнейшы сакральны цэнтр хрысціянства.

Паказальна, што пасля супастаўлення Уладзіміра з Канстанцінам Іларыён указвае на прадаўжальніка яго справы, Яраслава Уладзіміравіча, параўноўваючы яго з старазапаветным царом Саламонам. Яраслаў па ўзору яўрэйскага цара пабудаваў храм Святой Сафіі ў Кіеве, як і Саламон пабудаваў вялікі храм у Ерусаліме. Гэта яшчэ раз пацвярджае ідэалагічную накіраванасць канцэпцыі Іларыёна: пераемнасць новай хрысціянскай сталіцы ў справе выратавання чалавецтва – роля, страчаная “ветхім” Іерусалімам. Пасля хрышчэння Русі гэтая ідэя была перанесена на ўсходнеславянскую дзяржаву з мэтай абгрунтавання яе роўнага статусу з Візантыяй [14].

Вялікае дзяржаўна-палітычнае і царкоўнае значэнне ў Старажытнай Русі меў культ Барыса і Глеба. У помніку старажытнарускай літаратуры сярэдзіны XI стагоддзя **“Сказанні пра Барыса і Глеба”** абгрунтоўваецца сакралізацыя нашчадкаў Уладзіміра Святаславіча. Барыс (каля 989–1015) і Глеб (каля 990–1015), з’яўляючыся першымі рускімі святымі і “законнымі” сынамі Уладзіміра згодна з тэкстам “Сказання...” выступаюць святымі заступнікамі правячага роду Рурыкавічаў, нашчадкаў Уладзіміра і Яраслава: *“Родъ правыхъ благословиться, – рече пророкъ, – и семья ихъ въ благословлении будетъ”* [15]. Аўтар “Сказання...”, апісваючы братазабойства, здзейсненае Святаполкам Яраполчычам (каля 980–1019), робіць асноўны акцэнт на яго грахоўным нараджэнні: *“и бысть отъ дъвою отъцю и брату суццю. Темъже и не любляаше его Володимиръ, акы не отъ себе ему суццю”* [15], тым самым падкрэсліваючы яго “першапачатковую грахоўнасць” і нелегітымнасць праўлення. Згодна з канцэпцыяй аўтара “Сказання...”, прыналежнасць Святаполка да лініі Яраполка Святаславіча (праўленне 972–978) не суадносіцца з законнасцю яго права на Кіеўскі пасада.

Акрамя царкоўнага, культ Барыса і Глеба меў важнае палітычнае значэнне. Паводзінамі Барыса і Глеба, якія не паднялі рукі на старэйшага брата нават у абарону свайго жыцця, асвятчалася ідэя радавога старэйшынства ў сістэме княжацкай іерархіі: князі, якія не парушылі гэтай заповедзі, сталі святымі. Палітычная тэндэнцыя ўшанавання першых рускіх святых заключалася ў асуджэнні міжкняжацкіх войнаў. У якасці асноўнага сэнсу твора аўтар хацеў данесці ідэю ўмацавання дзяржаўнага адзінства Русі на падставе строгага захавання феадальных узаемаадносін паміж князямі. Усе князі, якія з’яўляюцца нашчадкамі Яраслава Уладзіміравіча, – браты, але старэйшыя павінны абараняць малодшых і заступацца за іх, малодшыя ў сваю чаргу павінны ва ўсіх справах падпарадкоўвацца старэйшым. У гэтай сувязі сэнс твора перагукаецца з “рядом Яраслава”, які быў складзены перад смерцю кіеўскага князя Яраслава Уладзіміравіча ў сярэдзіне XI стагоддзя.

Цікавай крыніцай пры даследаванні ўзаемаадносін паміж прадстаўнікамі чорнага духавенства (манаства) і вярхоўнай уладай з’яўляецца **“Жыццё Феадосія Пятэрскага”**. Дадзены агеаграфічны твор быў складзены манахам Пятэрскага манастыра Нестарам, які таксама з’яўляўся аўтарам “Сказання аб Барысе і Глебе” і знакамітай “Аповесці аб мінулых часах”. У творы даволі выразна адлюстраваны погляд на легтымізацыю ўлады старэйшага прадстаўніка кіеўскага княжацкага дому Яраславічаў. Выказваючы сваю думку аб падзеях выгнання з Кіева ў 1073 годзе Святаславам Яраславічам Чарнігаўскім (1027–1076) і Усеваладам Яраславічам Пераяслаўскім (1030–1093) свайго старэйшага брата Ізяслава, аўтар твора асуджае дзеянні малодшых братоў. Асноўная крытыка і ўкоры Феадосія накіраваны на заняўшага кіеўскі пасада Святаслава: *“Тъгда же отецъ нашъ Феодосишъ напълнивъся святаго духа начать того обличати, яко неправдоно сътворивъша и не по закону седъша на столе томъ и яко отъця си и брата старъйшаго прогънавъша”* [16, с. 55]. Паказальна пры гэтым тое, што на працягу ўсяго твора вобраз кіеўскага князя Ізяслава Яраславіча (1024–1077) паказаны як выключна станоўчы. Ізяслаў у творы называецца як “хрыстолюбивый князь” і адзначаецца добрае стаўленне князя да самага Феадосія [16]. Паводле твора, Феадосій пасылае князю Святаславу ліст, дзе той у адносінах да Ізяслава параўноўваецца з біблейскім братазабойцам Каінам: *“Се же и послъже въписа къ нему епистолю велику зъло, обличая того и глаголя: “Гласъ крѣве брата твоего въпиетъ на тя къ Богу, яко Авелева на Каина”* [16, с. 56]. Гэтае паведамленне натуральна выказала адмоўную рэакцыю з боку Святаслава, які быў ужо гатовы прымяніць для Феадосія рэпрэсіўныя меры, але, як адзначае аўтар твора, *“Нъ обачеонъ, аще и вельми разгнѣвалься бѣ на блаженааго, нъ не дъръзну ни единого же зъла и скъръбьна сътворити тому, видяше бо мужа преподобьна и правдѣна суца его.”* [16, с. 56]. У гэтым выпадку адносіны князя да манаха выглядаюць як адмоўныя,

але ўсё ж такі паважлівыя. Князь пры ўсім жаданні не можа ўстраніць Феадосія, тым самым прызнаючы яго права даваць маральную адзнаку сваім дзеянням.

“Жыццё Феадосія Пячэрскага” таксама з’яўляецца совеасаблівай крыніцай, дзе адлюстраваны княжацкі быт і правядзенне князем вольнага часу. Вольны час князь праводзіў у веселасці, акружаны музыкамі, на што манах шчыра абураўся: *“И въ единъ от дньий шьдъшо къ тому благому и богоносному отцю нашему Феодосию, и яко въниде въ храмъ, идеже бгъ князь съдя, и се видѣ многыя играюща прѣдъ нимъ: овы гуслъныя гласы испущающемъ, другыя же оръганьныя гласы поющемъ, и интъмъ замарьныя пискы гласящемъ, и тако въстѣмъ играющемъ и веселящемъся, якоже **обычай есть прѣдъ князьмъ**”* [16, с. 56]. У дадзенай узгадкэ асабліва адзначаецца, што падобныя паводзіны для князя з’яўляюцца нормай (*“обычай есть прѣдъ князьмъ”*).

Феадосій і ў гэтым выпадку лічыць сваім абавязкам даваць маральна-этычную адзнаку княжацкім дзеянням: *“Блаженный же, бгъ въскрай его съ дя и долу нича и яко малы въсклонивъся, рече къ тому: “То будетъ ли сице на ономъ свѣтъ?” То же ту абие онъ съ словѣмъ блаженаго умилися и малы просльзиси, повель тѣмъ прѣстати”* [16]. “Жыццё” акрамя маральна-паучальнага характара агульнага тэксту, дае каштоўную інфармацыю па сацыяльнай гісторыі, узаемаадносінам унутры старажытна-руускай эліты.

“**Памяць і пахвала князю Уладзіміру**” Іакава Мніха – адзін з найбольш старажытных твораў рускай літаратуры, створаны ў XI стагоддзі. Паводле гіпотэзы А.А. Шахматава, у творы захаваліся паведамленні з летапісу, які папярэднічаў не толькі “Аповесці аб мінулых часах”, але і Пачатковаму зводу (канец XI ст.) [4, с. 13 – 28].

Кіеўскі князь Уладзімір на працягу доўгага часу не прызнаваўся святым: яго афіцыйнай кананізацыі прырэчыла грэцкая канстанцінопальская патрыярхія. Аднак шанаванне Уладзіміра як князя-хрысціцеля на Русі існавала ўжо ў XI стагоддзі. Праца Іакава Мніха прадстаўляе менавіта гэтую старажытнарускую тэндэнцыю. Услед за мітрапалітам Іларыёнам Іакаў праслаўляе Уладзіміра як хрысціцеля Русі і “апостола в князех”. Заслугі Уладзіміра ў хрышчэнні дзяржавы і раздачы міласціны жабракам выкупаюць у вачах аўтара твора злачынствы князя ў паганскія часы. Жыццё завяршаецца пералікам паходаў і перамог Уладзіміра, які памірае ў набожнасці [17].

Даследчыкі не аднойчы звярталі ўвагу на тое, што “Памяць і пахвала...” складзена пад уплывам “Слова аб Законе і Ласцы” Іларыёна. Так, у творы Іакаў згодна з мітрапалітам Іларыёнам параўноўвае Уладзіміра з Канстанцінам у справе хрышчэння дзяржавы: *“И ты, блаженный княже Володимере, подобно Константину Великому дело сътвори, яко оно верою великою и любовью Божиюю подвигся”* [17]. Паводле тэксту твора, асноўныя дасягненні князя – хрышчэнне насельніцтва, знішчэнне язычніцкіх капішч і актыўнае будаўніцтва хрысціянскіх храмаў. У гэтай сувязі дзейнасць па распаўсюджванню хрысціянства Уладзімірам ацясамляецца з дзейнасцю першага хрысціянскага імператара Канстанціна.

Сярод літаратурных твораў старажытнаруускага перыяду “**Павучэнне**”, напісанае кіеўскім князем Уладзімірам Манамахам (1053–1125), некаторымі даследчыкамі лічыцца першай свецкай пропаведдзю [18, с. 64]. “Павучэнне” дайшло да нас у складзе Лаўрэнцьеўскага летапіснага зводу (1377) і ўключае тры асноўныя часткі: само “Павучэнне”, аповед аб “путях и словах” (аўтабіяграфія) і пісьмо да стрыечнага брата Алега Святаславіча (каля 1053–1115) [1].

У творы Уладзіміра Манамаха знайшлі сваё адлюстраванне разважанні на актуальныя для ранняга рускага сярэднявечча тэмы маральнага і жыццёвага характара. “Павучэнне” ў першую чаргу адрасавана дзецям князя, якія таксама ў будучыні павінны стаць князямі. “Павучэнне” – гэта пажаданне будучай старажытнаруускай сацыяльнай эліце, якое складае практычныя парады палітычнага жыцця і княжацкай этыкі. Паводле некаторых даследчыкаў, гэты твор даволі празрыста ўпісваецца ў агульнаеўрапейскі кантэкст. “Для Сярэднявечнай культуры “Павучэнне Уладзіміра Манамаха ” – рэч вельмі ардынарная, больш таго, нават банальная” [19, с. 269–270]. На думку М.П. Аляксеева, “Павучэнне” служыла свайго роду школьным дапаможнікам, па якім практыкаваліся ў грамадстве маладыя прадстаўнікі княжацкіх сем’яў, паралельна засвойваючы нормы маралі, прынятыя ў грамадстве, і атрымліваючы агульныя звесткі аб сваёй будучай справе [20, с. 35–37]. Акрамя гэтага, “Павучэнне” Уладзіміра Манамаха з’яўляецца крыніцай уяўленняў аб праблемах сацыяльнага быцця, праблемах чалавечых каштоўнасцей. У адрозненне ад літаратурных твораў, напісаных прадстаўнікамі духавенства, “Павучэнне” адрозніваецца адсутнасцю ў ім візантыйскай ідэйна-палітычнай спадчыны. Каштоўнасць твора заключаецца ў адлюстраванні менавіта ўсходнеславянскай мадэлі грамадска-палітычнай думкі [12, с. 155–156].

Уладзімір Манамах у творы малое ідэальнае вобраз князя. Пачынаецца твор з характарыстыкі князя сабе: *“Азь худый дедомъ своимъ Ярославомъ, благословеннымъ, славнымъ, нареченый въ крещении Василий, русьскымъ именемъ Володимиръ, отцемъ възлюбленнымъ и матерью своею Мномахы. ...”* [21]. Прыніжаючы сябе ў духе хрысціянскай пакоры, Уладзімір Манамах, тым не менш, звяртае ўвагу чытача на сваё паходжанне. Яго дзед – “благословлены” і “славны,” Яраслаў, па маці, кіеўскі князь вядзе сваё паходжанне ад візантыйскага імператарскага роду Манамахаў. Аналізуючы першыя радкі твора, можна

зробіць выснову аб тым, што радавітасць у княжацкім родзе – безумоўная каштоўнасць. Каштоўнасць гэ-та заключаецца ў нараджэнні і прыналежнасці будучага ўладара да княжацкага роду Рурыкавічаў, які меў выключную манаполію на ўладу ў старажытнарускіх землях. У гэтай сувязі ўяўленні аб значнай ролі радавых сувязяў з’яўляюцца аднымі з галоўных у грамадскай свядомасці Старажытнай Русі.

Маральны імператывы, які прапагандуюць Уладзімірам Манамахам, палягае перш за ўсё ў дзеян-нях, якія б адпавядалі закону продкаў, г. зн. універсальным нормам права, прынятым у грамадстве. Ана-лізуючы тэкст “Павучэння”, Е.Б. Евароўскі прыходзіць да высновы, што “ва ўмовах феадальнай раздроб-ленасці прытрымліванне законаў продкаў набывала асаблівую актуальнасць пры разбурэнні палітычных сувязяў, узмацненні сіндрому суверэнізацыі нараўне з дамоўным правам, якія актыўна развіваюцца ў гэтую эпоху, агульная памяць аб агульных продках выконвала велічэзную кансалідуруючую функцыю ў старажытнарускіх землях” [19, с. 270].

У настаўленні князя сваім дзецям, асобную ўвагу варта звярнуць на яго асабістыя якасці. У адроз-ненне ад вобраза ідэальнага правіцеля, які склаўся ў візантыйскай грамадска-палітычнай думцы, князь Старажытнай Русі павінен выконваць працу сам ва ўзор іншым: “*В дому своем не ленитесь, но за всем сами наблюдайте; не полагайтесь на тиуна или на отрока, чтобы не посмеялись приходящие к вам, ни над домом вашим, ни над обедом вашим. На войну выйдя, не ленитесь, не полагайтесь на воевод; ни питью, ни еде не предавайтесь, ни спанью; сторожей сами наряжайте, и ночью, расставив стражу со всех сторон, около воинов ложитесь, а вставайте рано; а оружия не снимайте с себя второпях, не оглядевшись по лености, внезапно ведь человек погибает.*” [21]. Акрамя асабістага ўмення, ідэальны князь, на думку Манамаха, павінен валодаць якасцямі, якія яго характарызуюць як узорнага хрысціянна. Гэта клопат аб жабраках, прыхільнасць клятве, дадзенай на крыжы, павага да прадстаўнікоў духавенства і захаванне Божых заповедзяў [21].

Вяршыняй мастацкай сярэднявечнай літаратуры лічыцца твор “Слова пра поход Ігараў”, напі-саны ў канцы XII стагоддзя. Урывак са “Слова...” пра міжусобіцы полацкіх князёў насычаны, як і ўвесь твор, паэтычнымі абагульненнямі і вобразамі. Тут ахоплены два перыяды з гісторыі Полацкай зямлі: часы князя Усяслава Брачыславіча (другая палова XI ст.) і перыяд княжацкіх міжусобіц на Полаччыне ў XII стагоддзі [22].

Паводле гісторыка-лінгвістычных даследаванняў, Г.В. Сумарукавым было выказана меркаванне аб магчымым аўтары “Слова” – полацкай княгіне Марыі Васількаўне, жонцы кіеўскага князя Святаслава Усеваладавіча [23]. У творы вялікі раздзел прысвечаны апісанню падзей, якія адбываліся ў Полацкай зямлі. “Полацкі раздзел” займае адну дзесятую частку твора. Пачынаецца апісанне падзей з гісторыі Полач-чыны паведамленнем – устаўкай аб князе Ізяславе Васількавічы, які змагаўся на заходніх межах По-лацкай зямлі з літоўцамі і там знайшоў сваю смерць. Пра князя Ізяслава Васількавіча не паведамляецца ў летапісах, але, верагодна, ён быў братам Марыі Васількаўны, і звестка аб ім у “Слове” яшчэ раз пацвяр-джае аўтарства полацкай княгіні. З кароткага апісання гібелі Ізяслава ў бітвах з літоўскімі плямёнамі мы даведваемся аб адным з полацкіх князёў, які быў невядомы летапісцам, або складальнікі летапісу свя-дома не звярталі ўвагу на гэтую асобу полацкай гісторыі.

Асобная ўвага ў “Слове” належыць полацкаму князю Усяславу Брачыславічу. Гэты полацкі князь, разам з Алегам Святаславічам з’яўляецца пачынальнікам шматлікіх усобіц у рускай зямлі. У гэтай сувязі паведамленне, якое датычыцца Ізяслава Васількавіча: “*Единъ же Изяславъ, сынъ Васильковъ, позвони своими острыми мечи о шеломы литовскыя, притрена славу деду своему Всеславу, а сам подъ чрълеными щиты на кровавее траве притрепанъ литовскыми мечи...*” [22, с. 86], сведчыць аб выкупленні князем мінулаі благой славы свайго дзеда Усяслава. У апісанні падзей, звязаных з полацкім князем Усяславам, паведамляецца аб яго прэтэнзіях на авалоданне кіеўскім вялікакняжацкім сталом: “*На седьмом веце Трояни връже Всеславъ жребий о девицу себе любу (Кіеў – Ю. К.). Тъй клюками подпръ ся о кони и скочи къ граду Киеву и дотчеся стружиемъ злата стола киевскаго*” [22, с. 88]. Такім чынам, нягледзячы на пэўную ізаляванасць полацкай княжацкай дынастыі па прычыне смерці старэйшага сына Уладзіміра Свя-таславіча Ізяслава раней за бацьку (у 1001 г.), асобныя полацкія князі (у прыватнасці Усяслаў Брачы-славіч) не пакідалі прэтэнзій на Кіеў.

Адным з найбольш адметных узораў старажытнаруускай агіяграфічнай літаратуры з’яўляецца “**Жыцце Ефрасінні Полацкай**”, напісанае ў канцы XII – першай палове XIII стагоддзя. Першапачатковы варыянт тэксту не захаваўся, але на сённяшні момант налічваецца каля 150 спісаў XVI–XVIII стагоддзяў, што сведчыць аб значнай папулярнасці дадзенага твора. Вобраз галоўнай гераіні ідэялізаваны ў адпаведнасці з патрабаваннямі да агульных законаў агіяграфіі. Стваральнік твора ў першую чаргу цікавілі не рэаль-ныя падзеі з жыцця Ефрасінні і яе акружэння, а тое агульнае, у чым, на думку аўтара, выяўлялася бо-гаабранасць і святасць Ефрасінні. Тым не менш для даследавання палітычнай гісторыі Полацкага кня-ства гэты твор каштоўны тым, што ў ім знайшлі адлюстраванне вобразы самой Ефрасінні Полацкай, яе бацькі, братоў, царкоўных іерархаў, таксама твор яскрава адлюстроўвае асаблівасці менталітэту і духоў-ных каштоўнасцей эпохі.

Ужо ў прадмове твора ідзе пералічэнне тых, каму гэты твор адрасаваны: “*Вы же, блазиш послушници, князи и боляре, и церковници, и честнии собори святых, сущии в монастырех, и простии люди, снителесе на новое сие слышание и послушайте прилежно...*” [24]. Такім чынам, у пачатку твора, у пераліку тых, да каго звяртаецца аўтар, адлюстроўваецца пэўная сацыяльная структура грамадства Полацкай зямлі. У пачатку твора аўтар звяртае ўвагу на радавод Ефрасінні. Яна была дачкой Святаслава-Георгія, сына славутага полацкага князя Усяслава Брачыславіча: “*Бысть князь в граде Полотске именем Всеслав, той имея сыновы многы. И беше у него меньший сын именем Георгий, от него же родися сии блаженна отроковица.*” [24].

Даследуючы палітычную гісторыю Полаччыны, з гэтага паведамлення можна даведацца аб старэйшынстве сыноў Усяслава і прыблізнай расстаноўцы сіл у іх дынастычнай барацьбе пасля смерці бацькі. Паказальна, што бацька Ефрасінні, Святаслаў-Георгій, у Жыціі названы князем Полацкім [24]. Аднак гэта не сведчыць аб тым, што ўдзелам Святаслава быў Полацк – галоўны горад княства. Гэты князь не мог займаць галоўны полацкі пасад па прычыне таго, што ён згодна з твораў быў меньшым сынам Усяслава. У гэтай сувязі, аналізуючы паведамленне, дзе Святаслаў-Георгій названы полацкім князем, варта зрабіць выснову аб існаванні ў Полацку некалькіх князёў. Полацк фактычна з’яўляўся горадам-дзяржавай, і таму яго прыгарады (якія маглі знаходзіцца на значнай адлегласці ад Полацка) знаходзіліся ў прамой залежнасці ад галоўнага горада княства. У гэтай сувязі найменне “Полацкія” насілі князі незалежна ад таго, дзе знаходзіліся вотчыны прадстаўнікоў дынастыі Ізяславічаў [25, с. 18].

Пры даследаванні сацыяльна-палітычнай гісторыі старажытнарускага перыяду значны інтарэс прадстаўляе паведамленне аб пачатку Полацкага манастыра Святога Спаса. Перад пачаткам будаўніцтва прысутнічалі “галоўны” полацкі князь Барыс, бацька Ефрасінні, Святаслаў, полацкі епіскап і баяры [24]. Перадача Сельца (якое з’яўлялася епіскапскай воласцю) [25, с. 32] для пабудовы манастыра, з’яўлялася значнай цырымоніяй, на якую епіскапам былі запрошаны Святаслаў (як бацька Ефрасінні – будучай намесніцы манастыра) і яго брат Барыс Усяславіч у якасці правячага полацкага князя, якому разам з прадстаўнікамі арыстакратыі (баярамі) належала права адабрэння падобных мерапрыемстваў.

Таксама ў тэксце Жыція ёсць паведамленне, з якога варта зрабіць выснову аб міратворчай і ўнутры-палітычнай дзейнасці Ефрасінні: “*Тако бо бяше дан дар сей блаженной Еуфросинии от Бога, аще кто яе вопрошаше о коей вещи, она ему разрешаше, чему быти, и кто ея послушаше, той добро получаше, не бо хотяше видети кого котораюся: ни князя со князем, ни болярина з болярином, ни от простых кого со своим другом, но всех хотяше имети, яко едину душу*” [24]. На думку А.А. Мельнікава, можна меркаваць аб існаванні ў Полацку, акрамя княжацкага і епіскапскага суда, суда манастырскага [25, с. 49]. Згодна з царкоўнай службай Ефрасінні яна: “*Князем сродником, друг на други дерзающим подъяти меч, возбранила еси, яко оружием обоюдоострым, пресекающим, словом Божиим устрашающим*” [25, с. 49]. Адсюль можна зрабіць выснову аб удзеле Ефрасінні ва ўнутрыпалітычным жыцці Полацкага княства, дзе яна выконвала ролю трацейскага суддзі паміж малодшымі полацкімі князямі. Разам з тым наяўнасць у Ефрасінні дзяржаўнай адміністрацыйнай пячаткі і факт знаходкі другой пячаткі, уладальнікам якой была жанчына-манахія з манастыра Святога Спаса, дазваляе некаторым даследчыкам гаварыць аб канцэнтрацыі палітычнай улады ў Полацку ў руках Ефрасінні падчас высылкі полацкіх князёў у Візантыю (1129–1140) [26; 27]. Такім чынам паводле аналізу “Жыція Ефрасінні Полацкай” можна зрабіць пэўныя высновы аб палітычнай гісторыі Полаччыны першай паловы XII стагоддзя, яе сацыяльнай іерархіі і міжкняжацкіх адносінах унутры роду Ізяславічаў.

Вялікую каштоўнасць для старажытнарускай літаратурнай традыцыі прадстаўляюць творы **Кірыла Тураўскага** (1130 – каля 1180). Прысвяціўшы сябе духоўнаму жыццю, з’яўляючыся манахам, Кірыл выступаў са сваімі прамовамі публічна і такім чынам уключаўся ў ідэалагічную і палітычную барацьбу таго часу. У сваёй дзейнасці Кірыл выступаў на баку тураўскага князя Юрыя Яраславіча (каля 1112–1168). Менавіта па ініцыятыве гэтага князя Кірыл стаў тураўскім епіскапам (1169–1182). Сярод усіх твораў Кірылы Тураўскага найбольш распаўсюджанымі жанрамі з’яўляюцца публіцыстычная (“беседа”) і ара-тарская (“словы”) проза.

“**Прытча аб чалавечай душы і целе**” – апакрыфічная прытча, дзе разглядаюцца філасофскія праблемы суаднясення духоўнага і цялеснага, нябеснага і зямнога, свецкага і царкоўнага. Адною з асноўных мэт апавядання з’яўляюцца публіцыстычныя развагі аб узаемаадносінах свецкай і духоўнай улады, якія былі актуальнымі ў тыя часы. У творы ў алегарычнай форме прысутнічаюць дзеючыя асобы: сляпец, храмец, бесы, анёлы. Шэраг асоб не названыя па імёнах, але ў зашыфраваным выглядзе добра вядомы сучаснікам: Андрэй Багалюбскі (“храмец”) і Уладзімірскі епіскап Фёдар (“сляпец”) [28]. Сваім твораў Кірыл Тураўскі асуджае палітыку Уладзімірскага князя Андрэя Юр’евіча Багалюбскага і епіскапа Фёдара. Уладзімірскі епіскап Фёдар пры падтрымцы Андрэя Багалюбскага заняў Уладзіміра-Суздальскую кафедру і паспрабаваў адзямліцца ад кіеўскай мітраполіі. Кірыл, такім чынам, выступіў з асуджэннем дзейнасці ўладзімірскага князя і яго епіскапа, параўноўваючы іх з душой (“сляпец”) і цела (“храмец”), якія пераступілі Боскія запаведы і паплаціліся за гэта [28]. Інтэрэс у асвятленні праблем узаемаадносін свецкай і

царкоўнай улады прадстаўляе апавяданне **“Повесть о белоризце и о мнишестве”** [29]. Галоўны сэнс “Аповесці” заключаецца ў праслаўленні “патаённага” жыцця – манаства. Згодна з асноўным зместам твора выразна прасочваецца ідэя прыярытэту духоўнай улады над свецкай.

Паводле аналізу літаратурных твораў Старажытнай Русі, трэба зрабіць выснову аб інфарматыўнай каштоўнасці гэтых крыніц у асвятленні легітымізацыі княжацкай улады. Аўтары твораў, якія, за асобнымі выключэннямі, з’яўляліся прадстаўнікамі духавенства, асэнсоўвалі ролю князя і княжацкай улады ў Старажытнай Русі з пазіцыі хрысціянскага светапогляду. Акрамя непасрэдна ідэалагічнага складніка, у старажытнарускіх летапісных творах прысутнічае інфармацыя аб палітычнай гісторыі ўсходнеславянскіх (беларускіх) зямель, міжкняжацкіх узаемаадносін і сацыяльнай іерархіі старажытнарускага грамадства.

Замежныя наратывы, якія адлюстроўваюць працэсы заражэння і развіцця першых інстытутаў улады на землях Усходняй Еўропы прадстаўлены візантыйскімі, заходнееўрапейскімі, усходнімі (мусульманскімі) і скандынаўскімі крыніцамі. Фрагменты замежных крыніц, якія датычацца паведамленняў пра ўсходніх славян і гісторыю Старажытнай Русі з V па XIII стагоддзе, паходзяць з розных гісторыка-культурных рэгіёнаў і таму адлюстроўваюць погляд на гісторыю Усходняй Еўропы скрозь своеасаблівую прызму культурнай традыцыі, да якой належаў аўтар.

Першыя творы, дзе адбываецца фіксацыя грамадскай арганізацыі і сацыяльнага ладу германцаў часоў правадырства, якіх тыпалагічна можна параўнаць з славянскімі плямёнамі V–VIII стагоддзяў, паходзяць з антычных часоў. Рымскі гісторык **Публій Карнелій Тацыт** (I ст. н. э.) у **“Аналах”** зафіксаваў асаблівасці вайскавай арганізацыі германцаў: *“Венеты перайнялі шмат з іх норваў (германцаў – Ю. К.), бо з-за драпежніцтва ходзяць па лясках і гарах... Аднак іх хутчэй можна далучыць да германцаў, таму што яны будуць сабе дамы, носяць ічыты і перамяшчаюцца пешшу”* [30].

Цэнтральнай фігурай ранневізантыйскай гістарыяграфіі з’яўляецца **Пракопій Кесарыйскі** (каля 500–560-х гг.), які даносіць да нас унікальныя звесткі аб старажытных славянах – склавінах і антах. Каштоўнасць паведамленняў Пракопія Кесарыйскага абумоўлена тым, што апісаныя ім землі, норавы і звычаі “варварскіх” народаў ён бачыў уласна. Такім чынам, у творах выразна захаваны эфект “аўтарскай прысутнасці”. У творы **“Вайна з готамі”** Пракопій паведамляе пра грамадскі лад і побыт славянскіх плямёнаў: *“Плямёны ж гэтыя, склавіны і анты не падпарадкоўваюцца аднаму чалавеку, але спрадвеку жывуць у народаўладдзі (дэмакратыі), і таму ўсе выгодныя і невыгодныя справы ў іх заўсёды вядуцца разам”* [31]. Дадзенае паведамленне дало падставу многім гісторыкам сцвярджаць аб наяўнасці ў ранніх славян абшчыннага самакіравання ў выглядзе вечавых сходаў, якія захавалі сваю моц і ў значна пазнейшыя часы. Але тэрмін “дэмакратыя”, які выкарыстоўвае Пракопій, не тоесны разуменню сістэмы ўлады, якая існавала ў антычных полісах, што прадугледжвала ўдзел у грамадскім жыцці ўсіх свабодных жыхароў. Верагодна, тэрмінам “народаўладдзе” аўтар супрацьпастаўляе структуру ўлады славянскіх плямёнаў візантыйскай манархіі і вярхоўнай імператарскай улады хрысціянскага ўладара.

Пракопій Кесарыйскі даволі падрабязна апісвае лад жыцця і прыныцы рассялення ранніх славян: *“Імя даўней у склавінаў і антаў было адно. Бо і тых і іншых спрадвеку звалі “спорами”, як раз з-за таго, што яны засяляюць краіну, раскідана размясціўшы сваё жыллё. Менавіта таму яны і займаюць неймаверна вялікую тэрыторыю”* [31]. Назва “споры”, якая звязваецца аўтарам з пэўным славянскім племенем, цесна звязана з ладам жыцця і сістэмай рассялення качавых і полукачавых народаў, перш за ўсё гунаў. У дадзеным выпадку яскрава вылучаецца супрацьпастаўленне візантыйцаў, цівілізаванага народа, які пражывае кампактна на дакладна вызначанай тэрыторыі, і наймення “споры” ў сэнсе “рассяняня”, качавыя варварскія народы, да якіх аўтар адносіць славян.

З канца VI стагоддзя паходзіць выбітны твор **“Стратэгікон”** візантыйскага імператара **Маўрыкія** (539–602 гг.). У “Стратэгіконе” адлюстраваны этналагічныя характарыстыкі “варварскіх народаў” – асноўных ваенных супернікаў Візантыі. У творы даецца падрабязная характарыстыка баявога майстэрства персаў, “скіфаў”, франкаў, лангабардаў, а таксама антаў і склавінаў. Вельмі важным для даследавання сацыяльнай структуры раннеславянскіх аб’яднанняў з’яўляецца апісанне грамадскага ладу, побыту і норваў “варварскіх народаў”. Каштоўным у творы з’яўляецца сведчанне аб наяўнасці ў славян племянных правадыроў, альбо ўладароў межплемянных аб’яднанняў: *“Паколькі ў іх шмат правадыроў і яны не згодныя адзін з адным, нялішне некаторых з іх прыбраць да рук з дапамогай прамоваў або дароў...”* [32]. У гэтай сувязі фрагментарнае паведамленне Маўрыкія аб грамадскім ладзе славян нагадвае прастраннае апісанне Тацытам прадстаўнікоў племяннай улады ў германскіх плямёнаў I ст. н. э.: *“Цароў яны выбіраюць з найбольш знатных (прадстаўнікоў родапляменнай арыстакратыі – Ю. К.), правадыроў – з найбольшіх доблесных. Але і цары не валодаюць у іх бязмежнай і непадзельнай магутнасцю, і правадыры ўладараць над імі (вылучана мной – Ю. К.), хутчэй захапляючы прыкладам і выклікаючы іх захапленне, калі яны рашучыя, калі выдаюцца вартасцямі, калі ваююць заўсёды наперадзе, чым нададзеныя сапраўднай уладай.”* [30]. Такім чынам аналізуючы працэс заражэння вярхоўнай улады ў раннеславянскіх аб’яднанняў VI–VII стагоддзяў варта выказаць меркаванне аб пэўным тыпалагічным падабенстве феномена правадырства ў славян і германскіх плямёнаў пачатку нашай эры.

У цэнтры гістарычных падзей візантыйскага гісторыка **Феафілакта Сімакаты** (каля 580 – пасля 641 г.) – апісанне ваенных сутыкненняў Візантыі са славянскімі плямёнамі, якія прыйшлі на Балканы ў VI–VII стагоддзях. У творы **“Гісторыя”** ў адносінах да вярхоўнага ўладара славян ужываецца хазарскі тэрмін “хакан” [33], што, верагодна, мае гістарычную аснову перыяду найбольшай актыўнасці хазараў у паўднёва-рускіх стэпах VII–IX стагоддзяў. Але хучэй за ўсё пад гэтым тэрмінам прадугледжваецца найменне вярхоўнага ўладара авар, у войска якога ўваходзілі славяне. У цэлым твор “Гісторыя” з’яўляецца больш літаратурнай працай, чым факталагічным апісаннем, што абумоўлівае шмат недакладнасцей і памылак аўтара.

Каштоўныя звесткі па гісторыі Старажытнай Русі першай паловы X стагоддзя змешчаны ў творы візантыйскага імператара **Канстанціна Парфірароднага** (905–959) **“Аб кіраванні імперыяй”**. Канстанцін з’яўляўся сучаснікам апісаных ім галоўных палітычных падзей першай паловы X стагоддзя, такіх як паходы кіеўскіх князёў Алега і Ігара на Канстанцінопаль, вынікам чаго сталі першыя пісьмова зафіксаваныя руска-візантыйскія дамовы 911 і 944 гадоў, змешчаныя ў АМЧ. Сярод дыпламатычнай дзейнасці імператара Канстанціна, важнае месца належыць прыёму ў Канстанцінопалі пасольства кіеўскай княгіні Вольгі, якое было адлюстравана ў творы **“Аб цэрымоніях візантыйскага двара”** [34].

Адной з галоўных інфарматыўных крыніц па гісторыі Усходняй Еўропы, з’яўляецца трактат “Аб кіраванні імперыяй”. Аўтар трактату аналізуе ваенна-палітычны патэнцыял Русі ў кантэксце яе ўзаемаадносін з Візантыяй. Дзевятая глава трактата прысвечана апісанню галоўнага гандлёвага маршруту Усходняй Еўропы – шляху “З вараг у грэкі”. У гэтым кантэксце пералічваецца буйныя рускія гарады: Ноўгарад, Смаленск, Любеч, Чарнігаў, Вышгарад, Кіеў, Віцічаў. Таксама называюцца рускія князі – Ігар і Святаслаў [35]. Адсутнасць Полацка ў пераліку галоўных гарадоў Русі, якія, як вынікае з тэксту, знаходзіліся пад уладай кіеўскіх князёў, можа сведчыць аб неўключэнні горада ў сістэму ўлады Кіева ў першай палове X стагоддзя.

Канстанцін Парфірародны падрабязна распавядае пра ўзаемаадносіны княжацкай дружыны – “росаў” (пераважна скандынаваў) з славянскім насельніцтвам розных племянных тэрыторый. У трактате Канстанціна тэрыторыя Русі падзелена на “Русь Знешнюю” (Наўгародская зямля) і Русь у вузкім сэнсе (тэрыторыя збора даніны кіеўскім князем). Апісваючы працэс збора даніны (палюддзя), Канстанцін акрэслівае прыблізную тэрыторыю кругавога аб’езду князя падуладных яму зямель: *“Зімовы ж і суровы лад жыцця росаў такі. Калі наступіць лістапад месяц, адразу іх архонты выходзіць з усімі росамі з Кіева і адпраўляюцца ў палюддзе, што называецца “кружэннем”, а менавіта ў Славіні вервіянаў, дрыгівтаў, крывічоў, северыяў і іншых славян, якія з’яўляюцца пактыётамі росаў. Яны харчуюцца там на працягу ўсёй зімы, потым яны зноў, пачынаючы з красавіка, калі растае лёд на рацэ Дняпры, вяртаюцца ў Кіеў”* [35]. У гэтым паведамленні ўзгадваецца племянное аб’яднанне крывічоў, падуладнае кіеўскаму князю, але поўнаасцю адсутнічаюць звесткі аб Полацку і Полацкай зямлі. Так, аналізуючы паведамленні аб тэрыторыі Русі, Полацк быў альбо невядомы візантыйскаму імператару, альбо ён не ўваходзіў у склад уласна “Русі” ў вызначэнні Канстанціна.

Важнай крыніцай у асвятленні падзей, якія адбываліся на беларускіх землях у пачатку XI стагоддзя, з’яўляюцца звесткі, змешчаныя ў **“Хроніцы” Цітмара Мерзебургскага** (975–1018), епіскапа мерзебургскай кафедры, набліжанага германскага караля Генрыхна II. Асабліва каштоўнасць хронікі палягае ў паведамленні пра падзеі старажытнарускай гісторыі канца княжэння Уладзіміра Святаславіча і міжусобнай барацьбы за ўладу паміж яго сынамі. У старажытнарускіх творах дадзеныя падзеі асвятляюцца згодна з агіаграфічнымі канонамі і ў большай ступені звязаны з ранняй кананізацыяй святых Барыса і Глеба, што пагаршае іх каштоўнасць як гістарычных крыніц. Адметнасць хронікі Цітмара і адрозненне яе ад іншых крыніц па старажытнарускіх перыяду палягае ў тым, што тэкст “Хронікі” дайшоў да нас у аўтарскім арыгінале. Асабліва важныя для гісторыі Русі паведамленні 1013–1018 гадоў былі напісаны непасрэдна “па слядах” апісаных падзей, што з’яўляецца паказчыкам пэўнай даставернасці аўтарскіх звестак.

“Хроніка” Цітмара з’яўляецца амаль адзінай крыніцай, з якой мы даведваемся аб матрыманіяльным саюзе паміж тураўскім князем Святаполкам і дачкой польскага караля Баляслава I. Таксама ў крыніцы паведамляецца аб спробе Святаполка, абাপіраючыся на зяця Баляслава пры падтрымцы калабжэскага (каталіцкага) епіскапа Рэйнберна, здзейсніць супраць свайго бацькі (паводле “Хронікі” – Ю. К.) Уладзіміра нейкую замову: *“Згаданы кароль (кіеўскі князь Уладзімір Святаславіч – Ю. К.), даведаўшыся што яго сын на падгаворванні Балеслава мае намер таёмна супраць яго выступіць, схпіў таго біскупа (Рэйнберна – Ю. К.) разам са сваім сынам і яго жонкай (Святаполка – Ю. К.) і заключыў у цяжкіх, кожнага паасобку”* [36]. Некаторыя беларускія даследчыкі бачаць у гэтых дзеяннях спробу тураўскага князя, абাপіраючыся на падтрымку польскага караля Баляслава і каталіцкай царквы, стварыць падмурак для адасобленага існавання Турава ад Кіева [37, с. 13; 38, с. 172]. Але прыблізна ў гэты ж час (1014–1015), паводле АМЧ, супраць Уладзіміра паўстае яго другі сын, наўгародскі князь Яраслаў, што, магчыма, было выклікана планами Уладзіміра на конт размеркавання вярхоўнай кіеўскай спадчыны, а менавіта перадачы Кіева Барысу.

У “Хроніцы” таксама змешчана паведамленне аб падзеях, якія не асветлены ў старажытнарускіх крыніцах. Паведамленне датычыцца нейкай ваеннай акцыі канца 1017 – пачатку 1018 года Баляслава су-

праць кіеўскага князя Яраслава Уладзіміравіча: “...*король Русі (Яраслаў – Ю. К.) напад на Баляслава, але, авалодаўшы горадам, нічога больш там не дамогся. Названы князь (Баляслаў – Ю. К.) уварваўся з войскам у яго каралеўства, узвёў на прастол яго брата, і свайго зяця (Святаполка – Ю. К.), які доўга знаходзіўся ў выгнанні, і задаволены вярнуўся*” [36]. Паводле тэксталагічнага аналізу “Хронікі”, праведзенага А.В. Назарэнка, мэтай паходу польскага караля было Бярэсце: “менавіта Бярэсце – заходні фарпост уладанняў Святаполка яшчэ ў бытнасці яго на тураўскім стале – урачыста называецца “прастол”, на які польскі князь узвёў свайго рускага зяця” [39, с. 460–470].

Паказальна, што Святаполк у хроніцы двойчы названы тытулам сеньёра (senior), тады як у адносінах да Уладзіміра і Яраслава ўжываецца тытул кароль (rex) [36]. Паводле заходнееўрапейскай лацінамоўнай традыцыі пад тытулам “senior” (гаспадар) меўся на ўвазе ўладальнік сіньёрыі – тэрытарыяльнага ўтварэння, у межах якога, функцыі гаспадарчага і юрыдычнага кіравання замацоўваліся за пэўнай асобай (юрыдычнай альбо духоўнай), якое пры гэтым не абавязкова надзялялася непасрэднымі правамі суверэна (незалежнага ўладара). У кантэксце паведамленняў пра падзеі 1016–1018 гадоў, дзе ўскосна адлюстраваны пэўныя дамаганні Баляслава на Кіеў, сумесныя дзеянні Святаполка і Баляслава могуць разглядацца як патранат апошняга над былым тураўскім князем і вяртанне яму “тураўскіх уладанняў” (уключаючы і адваёванае Берасце) у якасці сіньёрыі (Seigneurie). Таксама нельга адмаўляць пэўныя палітычныя сімпарты Цітмара да Яраслава Уладзіміравіча – праціўніка Баляслава I, у якім храніст бачыць галоўнага суперніка германскага імператара Генрыха II на ўсходзе [39, с. 478].

Важнай крыніцай у даследаванні міжусобнай барацьбы паміж Святаполкам і Яраславам у пачатку XI стагоддзя з’яўляецца “**Хроніка і дзеянні польскіх князёў**” польскага храніста **Гала Аноніма** (канец XI – пачатак XII ст.). У творы праслаўляецца і ўзвялічваецца дзейнасць польскіх князёў, у тым ліку і аднаго з асноўных дзеючых асоб барацьбы паміж Святаполкам і Яраславам – Баляслава I Харобрага. У творы падкрэсліваецца падпарадкаванае становішча старажытнарускіх замель да Польшчы. Так, пасля бітвы на Буге, калі войска Яраслава пацярпела паразу, храніст адзначае: “*З тых часоў Русь на доўга стала даніцай Польшчы*” [40]. Пасля таго як Баляслаў авалодаў Кіевам, ён, паводле “Хронікі”, “паставіў” уладаром у Русі Святаполка: “*Але так як ён кіраваў вялікім мноствам каралеўстваў і ведаў, што яго сын Мешка яшчэ няздольны кіраваць, на адзінаццаты месяц ён паставіў там замест сябе кіраўніком нейкага русіна з свайго роду (Святаполка – Ю. К.) і з пакінутай казнай рушыў у Польшчу.*” [40]. Такім чынам дадзенае паведамленне ўскосным чынам пацвярджае звесткі Цітмара Мерзенбургскага аб матрыманіяльным саюзе паміж Святаполкам і Баляславам I. Далей храніст паведамляе пра падзеі, якія даюць ускосную падставу меркаваць аб удзеле ў канфлікце полацкага князя Брачыслава Ізяславіча: “*У той час як ён (Баляслаў – Ю. К.) з вялікай радасцю і багаццем вяртаўся і ўжо набліжаўся да межаў Польшчы, за яго спіной ішоў кароль Русі (Яраслаў – Ю. К.), сабраўшы сілы рускіх князёў, а таксама полаўцаў і печанегаў.*” [40]. Калі паведамленне пра полаўцаў выглядае як яўны анахранізм, то пад “сіламі рускіх князёў” можна бачыць Брачыслава Ізяславіча, альбо кагосці з малодшых Уладзіміравічаў, нягледзячы на тое, што старажытнаруская пісьмовая традыцыя не адзначае пра іх удзел у міжусобіцы [41, с. 170].

Твор Гала Аноніма належыць да ліку тыпічных княжацкіх апавяданняў, дзе выразна ўхваляюцца вобразы польскіх князёў, а вобразы князёў-апанентаў прыніжаюцца. “Хроніка” Аноніма складзена ў пачатку XII стагоддзя, амаль праз сто год пасля апісаных падзей. Акрамя таго, значна зніжае гістарычную каштоўнасць твора панегерычны характар паведамленняў без дакладных дат, імён і назваў, што ўскладняе атаясамленне асобных звестак з канкрэтнымі гістарычнымі падзеямі і асобамі.

Сярод замежных крыніц па гісторыі Старажытнай Русі IX–XIII стагоддзяў, асабліваю значнасць для даследчыка маюць скандынаўскія пісьмовыя помнікі, якія ўключаюць геаграфічныя творы, скальдныя вершы, рунічныя каменныя надпісы і сагі. Сярод скандынаўскіх наратыўных крыніц пры даследаванні палітычных падзей Усходняй Еўропы першай паловы XI стагоддзя ўнікальную каштоўнасць уяўляе “**Пасма аб Эймундзе**”, якая захавалася ў складзе “Сагі аб Олафе Святым”. Даследчыкі адносяць твор да каралеўскіх саг. “Пасма аб Эймундзе” ўнікальна тым, што ўсе падзеі, апісаныя ў ёй адбываюцца на Русі (Гардарыкі). У гэтым творы падрабязна апісана дзейнасць скандынаўскіх наймітаў на Русі і ключавыя асобы твора: Яраслава, Святаполка і полацкага князя Брачыслава. Напісанне “Пасмы” большасцю даследчыкаў адносіць да XIII стагоддзя, што прыўносіць у твор шмат пазнейшых напластаванняў, грубых гістарычных недакладнасцей і неадпаведнасцей з іншымі крыніцамі.

У пачатку твора ідзе паведамленне аб расстануўцы сіл на Русі паміж трыма “сынамі” Уладзіміра Святаславіча: Бурышлейвам, Ярышлейвам і Вартылавам [42]. Традыцыйна конунга Бурышлейва трактуюць як зборны вобраз асноўных ворагаў Яраслава – Святаполка і Баляслава I Харобрага. Вартылаў атаясамляецца з полацкім князем Брачыславам Ізяславічам, дзе яго ўладаннем адзначаецца Полацк (Palteskja) [42]. У “Пасме” адзначаецца, што тры князі былі братамі. Паведамленне супярэчыць рэальнаму стану падзей, так як Брачыслаў Ізяславіч прыходзіўся пляменнікам Святаполку і Яраславу. Але варта адзначыць, што пераўтварэнне пляменніка Яраслава ў яго брата можа тлумачыцца пэўнымі маральна-этычнымі нормама адносін паміж князямі на Русі.

Пры паведамленні пра забойства варагамі на чале з Эймундам конунга Бурыцлейва існуе думка, што ў гэтым месцы “Пасма” змяшчае інфармацыю пра забойства князя Барыса варагамі, падасланымі Яраславам. Асноўным аргументам на карысць такога выказвання з’яўляецца падабенства шэрагу падрабязнасцей з забойствам Барыса, аб якім выразна паведамляе “Аповесць аб мінулых часах” і “Сказанне аб Барысе і Глебе”. Акрамя таго, некаторымі даследчыкамі імя “Бурыцлейв” напрамую атаясамліваецца з Барысам Уладзіміравічам [43; 44]. Дадзеная гіпотэза не пазбаўлена лагічнага падмурку і патрабуе далейшых даследаванняў, бо шэраг неадпаведнасцяў характэрны таксама для афіцыйнай царкоўна-рэгарыстычнай трактоўцы дадзеных падзей.

У паведамленні “Пасмы” пра дзейнасць Эймунда і Рагнара пры двары Брачыслава ўзгадваецца нейкі савет полацкага князя, г. зн. пэўнае кола асоб, якое прымае важныя рашэнні побач з князем. На прапанову з боку Эймунда аб службе Брачыслаў адказвае: “*Дайце мне тэрмін парайіца са сваімі мужамі, таму што яны даюць мне грошы, хоць я іх выплочваю*” [42]. Калі паведамленне адпавядае гістарычным падзеям, а не пераносіць сацыяльна-палітычныя рэаліі Скандынавіі XIII стагоддзя на ўсходнеславянскую глебу, варта весці размову аб існаванні ў Полацку пачатку XI стагоддзя княжацкага (або рэгентскага) савета пры князе Брачыславе. Згодна з тэкстам агульнага паведамлення, дадзены савет валодаў значнымі паўнамоцтвамі і функцыямі і мог аказваць пэўны ўплыў на князя. У кантэксце апавядання аб “мужах князя” сага паведамляе пра дзейнасць у Полацку XI стагоддзя веча (тынг): “*Вартылаў конунг збірае тынг са сваімі мужамі і гаворыць ім які слых прайшоў аб Яраславе...*” [42]. У слове тынг, беларускі гісторык Г.В. Штыхаў бачыць баярскі савет [45, с. 15]. Расійскія даследчыкі І.Я. Фраянаў і А.Ю. Дварнічэнка разглядаюць гэтыя звесткі як факт дзейнасці веча ў Полацку [46, с. 254]. Але згодна з аналізам вядомага скандынавіста Е.А. Мельнікавай, для скандынаўскіх саг была характэрна неразвітасць сацыялагічнай тэрміналогіі. У гэтай сувязі перанос на іншую глебу скандынаўскіх інстытутаў улады можа не адпавядаць рэальным палітычным падзеям і не абавязкова выглядае пераканаўчым [47, с. 134].

У “Пасме аб Эймундзе” гаворыцца аб дамове, заключанай паміж полацкім Брачыславам і кіеўскім князем Яраславам Уладзіміравічам. Падчас найбольшай канфрантацыі вараг Эймунд спрыяў заключэнню міра паміж князямі, у выніку якога Яраслаў заставаўся князем Наўгародскім, Эймунд атрымаў ва ўладанне Полацк, а Брачыслаў стаў кіеўскім князем [42]. Паводле аналізу сагі, зробленага беларускім даследчыкам Ю.А. Зайцам, у дадзенай крыніцы знайшла адлюстраванне дамова паміж Яраславам і Брачыславам 1024 года. У гэтым годзе становішча Яраслава ў супрацьстаянні з братам Мсціславам Уладзіміравічам было складаным. У сітуацыі паразы ад Мсціслава ў бітве пры Ліствене “захаванне саюзу з Брачыславам было жыццёвай неабходнасцю” [48, с. 10]. Такім чынам, згодна з высновамі даследчыка, з 1024 да 1026 года (года дамовы паміж Яраславам і Мсціславам аб падзеле сфер уплыву ў падняпроўскіх землях) кіеўскі пасад займаў Брачыслаў, пры захаванні вярхоўнай улады над горадам Яраславам [48, с. 10].

Варта адзначыць, што падзеі “Эймундавай сагі” XIII стагоддзя пераклікаюцца і маюць шматлікія паралелі са звесткамі “Аповесці аб мінулых часах” канца XI – пачатку XII стагоддзя. Але характэрная для скандынаўскага наратыву ўзвелічэнне ролі скандынаваў за межамі сваёй краіны, якая цалкам адлюстроўваецца ў тэксце “Пасмы аб Эймундзе”, ускладняе адзнаку рэальнай ролі ў палітычных падзеях Усходняй Еўропы старажытнарускіх князёў Святаполка, Яраслава і Брачыслава.

Пры агульным недахопе звестак аб арганізацыі ўлады на беларускіх землях каштоўнымі з’яўляюцца звесткі арабскіх і персідскіх аўтараў IX–XI стагоддзяў, такіх як **Ібн Хардадбека**, **Ібн Русте**, **Гардзі**, **Ібрахіма Ібн Якуба**, **Ібн Фадлана**. У мусульманскіх геаграфічных апавяданнях і гістарычных творах змешчаны асноўныя характарыстыкі ўсходнееўрапейскіх уладароў і ўзаемаадносін паміж прадстаўнікамі сацыяльнай эліты (русі) і асноўнай масай насельніцтва (славянамі), а таксама звычаі, вераванні і традыцыі скандынаўскай прывелеяванай сацыяльнай групы.

Сярод заканадаўчых крыніц адной з галоўных з’яўляецца “**Руская Праўда**” – зборнік прававых нормаў Старажытнай Русі, звязаны з законатворчай дзейнасцю наўгародскага і кіеўскага князя Яраслава Уладзіміравіча і яго сыноў. На дадзены момант захавалася каля 100 спісаў, якія адносяцца да XIII–XVIII стагоддзяў. Па зместу дадзеныя спісы падзяляюцца на тры рэдакцыі, пачынаючы ад Краткай Праўды (Праўды Яраслава і Яраславічаў), Прастраннай Праўды (XII ст.) і Скарочанай Рускай Праўды, якая захавалася ў позніх спісах XV стагоддзя і з’яўляецца скарочанай перапрацоўкай Прастраннай Праўды. Згодна з аналізам асноўных палажэнняў дадзенай крыніцы, даследуюцца пэўныя аспекты сацыяльнай гісторыі, эвалюцыя прававых палажэнняў і судовая дзейнасць князёў і княжацкай адміністрацыі. У гістарыяграфіі дадзеныя Рускай Праўды ўспрымаюцца як адны з галоўных пры даследаванні сацыяльнай стратыфікацыі старажытнарускага грамадства ў дамангольскі перыяд.

Пры захаванасці ў шэрагу артыкулаў Рускай Праўды рэліктаў архаічнага права, па аналізу тэкста варта прызнаць, што прававы помнік быў створаны па ініцыятыве княжацкай улады і ў асноўным быў прадуктам княжацкай заканадаўчай практыкі. Пры даследаванні функцыянавання інстытута ўлады варта адзначыць, што ў крыніцы адлюстравана сацыяльна-палітычная іерархія, прадстаўленая ў нормах, дзе ахоўваюцца людзі, якія ўваходзілі ў княжацкае атачэнне.

Асноўныя падходы ў гістарыяграфіі пры даследаванні сацыяльнай стратыфікацыі, паводле Рускай Праўды, зводзяцца да аналізу шкалы вір, паводле якой даследчыкі робяць выснову аб юрыдычна замацаваным сацыяльным падзеле старажытнарускага грамадства. Так, павелічэнне ў два разы штрафаў за забойства “княжага мужа” з 40 у Праўдзе Яраслава да 80 грынвен у Праўдзе Яраславічаў (другая палова – канец XI ст.), на думку М.Б. Свядлова і А.А. Горскага, з’яўляецца яскравым паказчыкам сацыяльнага расслаення і адасаблення княжацкай дружыны ў параўнанні з часам праўлення Яраслава (першая палова XI ст.) [49; 50]. Альтэрнатыўны погляд на звесткі Рускай Праўды выказвае П.С. Стэфановіч. На думку гісторыка, аналіз змен у шкале вір, паводле рэдакцый Рускай Праўды, яшчэ не сведчыць пра юрыдычна замацаваную сацыяльную іерархію ўнутры княжацкага кола. Падвышаная віра вызначалася не па сацыяльнаму статусу, а па службова-функцыянальнай дзейнасці князёў [51, с. 518].

З высновамі П.С. Стэфановіча можна пагадзіцца, абапіраючыся на адсутнасць (за адзіным выключэннем у ст. 91 Прастраннай Праўды) звестак пра вышэйшы пасля князя сацыяльны слой Старажытнай Русі – баяр і іншых прадстаўнікоў старажытнарускай эліты. Тэрмін “баяры” не ўзгадваецца ў пераліку пакаранняў і вір Праўды Яраслава і Праўды Яраславічаў. У адрозненне ад баяр, у крыніцы ўзгадваюцца княжыя отракаі, конюхі, повары, грыдзі, купцы, мечнікі і ізгоі, за забойства якіх прадугледжвалася віра ў 40 грынвен і княжыя цівуны, агнішчане, пад’ездныя і старэйшыя конюхі, за якіх належыла выплата ў 80 грынвен [52, с. 406–407, 70, 104]. Такім чынам, старажытнарускія прававы помнік акрэслівае тыя сацыяльныя групы, якія стаялі на службе ў князя і вылучаліся паводле сваёй функцыянальнай, а не сацыяльнай прыналежнасці. У гэтым сэнсе можна весці гаворку аб законатворчых нормах, накіраваных на юрыдычную абарону важных для князя людзей, якія складалі княжацкі апарат кіравання. Адсутнасць узгадкаў прадстаўнікоў улады – баяр, тысяцкіх, ваявод, пасаданікаў – перашкаджае высновам аб Рускай Праўдзе як крыніцы, дзе юрыдычна замацавана сацыяльная стратыфікацыя. У кантэксце даследавання інстытута княжацкай улады звесткі Рускай Праўды з’яўляюцца каштоўнымі пры даследаванні бліжэйшага княжацкага атачэння і таго кола асоб, якія былі цесна звязаны з княжацкім дваром XI–XII стагоддзяў.

Руская Праўда ўжывалася на практыцы ў якасці прававога кодэкса і ў больш позні час. Адным з прававых дакументаў, дзе адлюстроўваюцца пэўныя прававыя нормы Рускай Праўды, з’яўляецца “**Дагавор Смаленска, Віцебска і Полацка з Рыгай і Готскім берагам**”. Дагавор 1229 года прысутнічае ў спісах, якія захаваліся ў Рыжскай і Готландскай рэдакцыях. Гісторыя дагавора адлюстроўвае ўзаемаадносінны Полацкай зямлі з Прыбалтыйскімі тэрыторыямі, якія дзейнічалі на працягу XIII стагоддзя.

Заклучэнне. Падводзячы вынік аналізу пісьмовых сярэднявечных крыніц у асветленні інстытута княжацкай улады на беларускіх землях IX–XIII стагоддзяў можна зрабіць наступныя высновы.

У летапісных крыніцах Старажытнай Русі гісторыя беларускіх зямель, у прыватнасці Полацка як аднаго з галоўных палітычных і эканамічных супернікаў Наўгародскай зямлі і Кіеўскага княства, амаль выключна разглядаецца ў сувязі з экстраардынарнымі падзеямі, звязанымі з войнамі, незвычайнымі прыроднымі з’явамі, або пошасцямі і бедствамі. Унутранае палітычнае жыццё, міжкняжацкія адносінны ўнутры полацкай дынастыі, звесткі пра тэрытарыяльныя межы і палітычны лад Полацкай зямлі практычна не асвятляюцца. Падзеі, прысвечаныя Полацку і Полацкай зямлі, якія даносяць да нас старажытнарускія летапісы, звязаныя перш за ўсё з ваяўнічай альбо “непаслухмянай” дзейнасцю полацкіх князёў. У гэтым сэнсе полацкія Рагвалодавічы прадстаўлены кіеўскім і наўгародскім летапісаннем як парушальнікі “агульнага парадку і міру” ў Рускай зямлі, а Полацкая зямля разглядаецца як незнаёмая і патэнцыйна варожая. Непрызнанне за полацкімі князямі праў на вялікакняжацкі кіеўскі стол пасля смерці старэйшага сына Уладзіміра Ізяслава (1001 г.) прадвызначыла далейшае асэнсаванне полацкай лініі Рурыкавічаў як адасабленай княжацкай галіны. Пры гэтым за Рагвалодавічамі прызнавалася законнае права на іх вотчыну – Полацкае княства. Прызнанне нашчадкаў Ізяслава Уладзіміравіча законнымі спадчыннікамі ўлады ў Полацку і адлюстраванне ідэалагічнага супрацьпастаўлення двух роднасных дынастыяў яскрава падкрэсліваецца паведамленнем Лаўрэнцьеўскага летапісу пры апісанні падзей канца X стагоддзя.

Працяглая палітычная залежнасць Тураўскай зямлі ад Кіеўскага княства ў X – першай палове XII стагоддзя абумовіла малаінфарматыўныя звесткі пра гісторыю гэтага рэгіёна ў “Аповесці аб мінулых часах”. Асноўная інфармацыя пра палітычную гісторыю Тураўскага і Смаленскага княстваў XII стагоддзя змешчана ў Лаўрэнцьеўскім і Іпацьевскім летапісных зводах. Сталае панаванне ў Тураве галіны кіеўскіх Ізяславічаў магло сведчыць аб спадчынным валоданні гэтай зямлёй прадстаўнікоў дадзенай лініі. Паведамленні пра палітычнае жыццё Смаленскай зямлі, якія былі даволі скупа асветлены ў пачатковым старажытнарускім летапісанні, абумоўлены палітычнай залежнасцю Смаленска ад Кіева і Манамахавічаў у XI стагоддзі. У XII стагоддзі летапісныя звесткі становяцца больш інфарматыўнымі ў сувязі з усталяваннем у Смаленску самастойнай княжацкай дынастыі Расціславічаў (нашчадкаў Мсціслава Уладзіміравіча) і значным уплывам Смаленска на іншыя землі Заходняй Русі.

Беларуска-літоўскае летапісанне, у прыватнасці “Аповесць пра Полацк”, змешчана ў легендарнай частцы “Хронікі Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага”, не адрозніваецца вялікай колькасцю паведамленняў адносна гісторыі беларускіх зямель ранняга і сталага сярэднявечча. Але паводле ана-

лізу летапісных артыкулаў пра легендарную літоўскую княжацкую дынастыю, якая кіравала ў Полацку, можна зрабіць экстрапаляцыю дадзеных паведамленняў на ўяўленні аб гісторыі полацкай княжацкай дынастыі XII стагоддзя. Звесткі пра асаблівасці палітычнага ладу Полаччыны, адлюстраваныя ў “Аповесці пра Полацк”, таксама могуць адпавядаць гістарычным падзеям першай паловы XII стагоддзя з улікам таго, што гэтыя звесткі, зафіксаваныя ў XVI стагоддзі, засноўваюцца на вуснай фальклорнай традыцыі і пэўным чынам карэлююцца з паведамленнямі старажытнарускіх летапісаў.

Пры адносна невялікай колькасці паведамленняў, прысвечаных Полацкаму і Тураўскаму княствам у старажытнарускіх летапісных зводах, каштоўнымі гістарычнымі крыніцамі з’яўляюцца літаратурныя хрысціянскія творы, зробленыя непасрэдна на беларускіх землях. Гэта перш за ўсё “Жыццё Ефрасінні Полацкай” (XII ст.) і творы тураўскага епіскапа Кірыла (1130–1182 гг.). Пры аналізе старажытнарускіх літаратурных і агіяграфічных твораў і змешчаных у іх ідэалагічных канструкцый даволі важным з’яўляецца ўспрыняцце дадзеных тэкстаў як асэнсаванне інстытута вярхоўнай улады з афіцыйнай пазіцыі “кніжнай эліты”: манахаў, святароў, княжацкіх саветнікаў і г.д.

Такім чынам, погляд і ўспрыняцце вярхоўнай улады прадстаўнікамі інтэлектуальнай эліты, якія гуртаваліся вакол князя і сваімі творамі часцяком прадстаўлялі пазіцыю правячага асяроддзя, выглядае “аднабаковым” і ў нейкім сэнсе тэндэнцыйным. У гэтым выпадку на матэрыяле Старажытнай Русі правамерна казаць аб двух тыпах культур сярэднявечнага грамадства ўпершыню распрацаваных французскім медыевістам Ж. Ле Гофам: “навуковай”, або пісьмовай культуры і культуры народнай, або “фальклорнай” [54, с. 233–236]. У гэтай сувязі пры фактычна поўнай адсутнасці крыніц XI–XII стагоддзяў, адлюстроўваючых уяўленні ніжэйшых слаёў грамадства, важна на аснове пісьмовых летапісных і літаратурных крыніц прааналізаваць погляды на ўладу з боку прадстаўнікоў “пісьмовай культуры”. Пры дадзеным аналізе таксама варта ўсведамляць той факт, што “пісьмовая культура” не здолела ў поўнай меры перамагчы архаічныя фальклорныя ўяўленні і ў пэўнай ступені ўбірае іх у сябе.

Вялікае значэнне пры даследаванні сярэднявечнай гісторыі Усходняй Еўропы маюць нарматыўныя творы замежных аўтараў. Гэта перш за ўсё крыніцы візантыйскага, лацінамоўнага і скандынаўскага паходжання. Істотнае значэнне маюць звесткі арабскіх і персідскіх аўтараў IX–XI стагоддзя. У наратывах, звесткі якіх непасрэдна датычацца беларускай гісторыі, асаблівае значэнне маюць “Хроніка Цітмара Мерзенбургскага”, “Хроніка і дзеянні польскіх князёў” польскага храніста Гала Аноніма і ісландская крыніца “Пасма аб Эймундзе”. Цэнтральныя падзеі гэтых крыніц гуртуюцца вакол адных і тых жа ваенна-палітычных падзей, а менавіта дынастычнага супрацьстаяння наўгародскага князя Яраслава Уладзіміравіча і тураўскага князя Святаполка Яраполчыча за кіеўскую спадчыну. Дадзеныя творы паходзяць з розных краін і рэгіёнаў. У гэтым выпадку цікавым з’яўляецца тлумачэнне адных і тых жа падзей рознымі аўтарамі ў залежнасці ад культурных традыцый, асаблівасцей, звязаных з асобай летапісца і палітычнымі ўмовамі, пры якіх ствараўся нарatyw.

Аналізуючы тэкст першага пісьмова зафіксаванага заканадаўчага зборніка Старажытнай Русі Рускай Праўды, трэба мець на ўвазе той факт, што нет прамых сведчанняў дзейнасці прававых нормаў Праўды Яраслава і Яраславічаў на тэрыторыі беларускіх зямель у XI–XII стагоддзях. Але параўнанне дадзеных гэтага заканадаўчага помніка з дадзенымі позніх актавых крыніц XIII стагоддзя, якія дзейнічалі ў Полацку, Віцебску і Смаленску, дазваляе зрабіць выснову аб пераемнасці асноўных прававых традыцый. У дадзеным выпадку старажытнарускія заканадаўчыя матэрыялы XI–XII стагоддзяў і нормы гандлёвага заканадаўства першай паловы XIII стагоддзя дазваляюць выявіць істотныя і агульныя для ўсходнееўрапейскай сярэднявечнай прасторы асаблівасці прававога, сацыяльнага і палітычнага жыцця.

Пры даследаванні пісьмовых крыніц, у якіх захаваліся звесткі пра сацыяльную структуру і вярхоўную ўладу старажытнарускага грамадства, патрабуецца не толькі дбайная крыніцазнаўчая адзнака таго ці іншага паведамлення. Неабходна таксама асэнсоўваць, што сацыяльна-палітычная рэчаіснасць, адлюстраваная ў тэксце крыніцы, абсалютна нехарактэрна для той рацыяналізацыі і сістэматычнасці, якую выкарыстоўваюць пры даследаванні з’яў і працэсаў сучаснага грамадства. Старажытнарускую сацыяльную прастору немагчыма даследаваць, не ўлічваючы культурныя і гістарычныя асаблівасці эпохі, умовы напісання тэкста крыніцы, а таксама аксіялагічныя ўстаноўкі і светапогляд аўтара.

ЛІТАРАТУРА

1. Полное собрание русских летописей. – Л.: Изд-во Акад. наук СССР, 1926–1928. – Т. 1: Лаврентьевская летопись. – 379 с.
2. Прохоров, А.А. Князь Тур: история легенды. Сакрализация княжеской власти у славян / А.А. Прохоров. – Минск: БГУ, 2005. – 252 с.
3. Філіповіч, М.А. Полацкая зямля ў беларуска-літоўскай летапіснай традыцыі / М.А. Філіповіч // Беларускі гістарычны часопіс. – Мінск, 2012. – С. 20–30.
4. Шахматов, А.А. Разыскания о русских летописях / А.А. Шахматов. – М.: Академ. проект, Жуковский: Кучково поле, 2001. – 880 с.

5. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1950. – 576 с.
6. Полное собрание русских летописей. – СПб.: Тип. М.А. Александрова, 1908. – Т. 2: Ипатьевская летопись. – 638 с.
7. Вилкул, Т.Л. Люди и князь в древнерусских летописях середины XI–XIII в. / Т.Л. Вилкул. – М.: Квадрига, 2009. – 408 с.
8. Полное собрание русских летописей. – М.: Изд-во “Наука”, 1975. – Т. 32: Хроника Литовская и Жмойтская. – 429 с.
9. Полное собрание русских летописей. – М.: Изд-во “Наука”, 1980. – Т. 35: Летописи белорусско-литовские. – 306 с.
10. Заяц, Ю. История Белорусских земель X – первой пол. XIII века в отображении летописей и хроник Великого Княжества Литовского / Ю. Заяц // Гістарычна-археалагічны зб. – Мінск, 1997. – № 12. – С. 85–91.
11. Татищев, В.Н. История Российская / В.Н. Татищев. – М.: Эксмо, 2006. – 736 с.
12. Долгов, В.В. Быт и нравы Древней Руси / В.В. Долгов. – М.: Яуза, Эксмо, 2007. – 512 с.
13. Слово о Законе и Благодати митрополита Илариона [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=4868>. – Дата доступа: 15.12.2013.
14. Марзалюк, І.А. Гістарычная самаідэнтычнасць насельніцтва Беларусі ў XI–XVII стст. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.lingvo.minsk.by/mab/Glook/BVOKS/Albaruthenica.htm>. – Дата доступу: 09.12.2013.
15. Сказание о Борисе и Глебе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=4871>. – Дата доступа: 07.02.2013.
16. Гудзий, Н.К. Хрестоматия по древнерусской литературе: учеб. пособие для студ. пед. ин-тов по спец. № 128 / Н.К. Гудзий; науч. ред. Н.И. Прокофьев. – изд. 8-е – М.: “Просвещение”, 1973. – 528 с.
17. Память и похвала князю русскому Владимиру [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=4870>. – Дата доступа: 08.02.2013.
18. Березовая, Л.Г. История русской культуры / Л.Г. Березовая, Н.П. Берлякова. – М.: Владос, 2002. – Т. 1. – 400 с.
19. Гісторыя філасоўскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі: у 6 т. / В.Б. Евароўскі [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т філасофіі. – Мінск: Беларус. навука, 2008. – Т. 1: Эпоха Сярэднявечча. – 578 с.
20. Алексеев, М.П. Англосаксонские параллели к поучению Владимира Мономаха / М.П. Алексеев // Тр. отдела древнерусской литературы. – М.; Л., 1935. – Т. 2. – С. 39 – 80.
21. Поучение Владимира Мономаха [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=4874>. – Дата доступа: 12.11.2013.
22. Слово о полку Игореве / вступ. ст., ред. текста, досл., и объяснит. пер. с древнерус., примеч. Д.С. Лихачёва. – 8-е изд. – М.: Дет. лит., 1979. – 221 с.
23. Полоцкая княжна Мария Васильковна – автор “Слова о полку Игореве”: исследования тайнописи / вступ. ст. Л.Ф. Данько, А.И. Судника. – Полоцк: А.И. Судник, 2008. – 53 с.
24. Житие Евфросинии Полоцкой [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.krotov.info/acts/12/3/evfrosinia_polozk.htm. – Дата доступа: 12.03.2013.
25. Мельников, А. Преподобная Евфросиния Полоцкая / А. Мельников. – Минск: Изд-во “Четыре четверти”, 1997. – 121 с.
26. Янин, В.Л. Актовые печати Древней Руси X–XV вв. / В.Л. Янин. – М.: Наука, 1970. – Т. I: Печати X – нач. XIII в. – 328 с.
27. Тарасаў С.В. “Белыя плямы” полацкай археалогіі і гісторыі // Зб. навук. прац рэсп. навук.-практ. семінара. – Полацк, 20–21 лістап. 2008 г. / пад рэд. Д.У. Дука, У.А. Лобача. – Наваполацк: ПДУ, 2009. – С. 79–91.
28. Притча о человеческой душе Кирилла Туровского [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old-ru.ru/03-14.html>. – Дата доступа: 12.03.2013.
29. Повесть о белоризце человеце, и о мнишестве, и о душе, и о покоянии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://briefly.ru_pritchki_kirilla_turovskogo. – Дата доступа: 12.03.2013.
30. Тацит Отрывки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lib.ru/POEEAST/TACIT/tazit1_1.txt. – Дата доступа: 24.05.2013.
31. Прокопий Кесарийский Война с готами покоянии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Prokop/sodgot.phtml?id=1156>. – Дата доступа: 25.12.2012.
32. Маврикий Стратегикон [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://krotov.info/acts/06/3/mavriky.htm>. – Дата доступа: 12.10.2013.
33. Феофилакт Симокатта История [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/rus16/Simokatta/rametext1.htm>. – Дата доступа: 12.10.2013.

34. Константин Багрянородный О церемониях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr/cerem.phtml?id=731. – Дата доступа: 03.10.2013.
35. Канстанцін Багранародны Об управлении империей // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr_2/index.phtml?id=6412. – Дата доступа: 13.10.2013.
36. Титмар Мерзебургский Хроника [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Thietmar2/frame-text.htm>. – Дата доступа: 10.12.2013.
37. Новікаў, Я.У. Ваенная гісторыя беларускіх земляў (да канца XII ст.). / Я.У. Новікаў. Т. 2. – Мінск: Логвінаў, 2008. – 300 с.
38. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: “Экаперспектыва”, 2000. – Т. 1: Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. – 351 с.
39. Назаренко, А.В. Древняя Русь на международных путях: междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. / А.В. Назаренко. – М.: Языки русской культуры, 2001. – 784 с.
40. Галл Аноним Хроника и деяния князей и правителей польских [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Gall/frame-text1.htm>. – Дата доступа: 12.12.2013.
41. Древняя Русь в свете зарубежных источников: хрестоматия / под ред. Т.Н. Джаксон, И.Г. Коноваловой и А.В. Подосинова. Т. IV: Западноевропейские источники; сост., пер. и коммент. А.В. Назаренко. – М.: Рус. Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010. – 512 с.
42. Прядь об Эймунде Хрингссоне [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://norse.ulver.com/src/konung/eumund/ru2.html>. – Дата доступа: 15.12.2013.
43. Данилевский, И.Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII стст.) / И.Н. Данилевский. – М.: Аспект пресс, 1998. – 205 с.
44. Филист, Г.М. История “преступлений” Святополка Окаянного / Г.М. Филист. – Минск: Беларусь, 1990. – 156 с.
45. Штыхов, Г.В. Древний Полоцк (IX–XIII вв.) / Г.В. Штыхов. – Минск: Наука и техника, 1975. – 136 с.
46. Фроянов И.Я. Города-государства Древней Руси / И.Я. Фроянов, А.Ю. Дворниченко. – СПб.: Изд.-во С.-Петерб. ун-та, 1988. – 269 с.
47. Древняя Русь в свете зарубежных источников: хрестоматия / под ред. Т.Н. Джаксон, И.Г. Коноваловой и А.В. Подосинова. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010. – Т. V: Древнескандинавские источники. – 512 с.
48. Заяц, Ю.А. Полоцкие события “Саги об Эймунде” / Ю.А. Заяц // Полоцкий летописец. – Полоцк, 1993. – № 1(2). – С. 5–11.
49. Свердлов, М.Б. Домонгольская Русь: Князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII в. / М.Б. Свердлов. – СПб.: Академ. проект, 2003. – 736 с.
50. Горский, А.А. Древнерусская дружина / А.А. Горский. – М.: Изд-во “Прометей”, 1989. – 122 с.
51. Стефанович, П.С. Бояре, отроки, дружины: военно-политическая элита Руси в X–XI вв. / П.С. Стефанович. – М.: “Индрик”, 2012. – 656 с.
52. Правда Русская / под ред. Б.Д. Грекова. – М.–Л.: АН СССР, 1940. – Т. I: Тексты. – 506 с.
53. Смоленская Торговая Правда [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.librus.ru/humanities_sciences/historical-sciences/russian-history/27287-smolenskie-gramoty-xiii-xiv-vekov.html. – Дата доступа: 15.11.2013.
54. Ле Гофф, Ж. Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф. – М.: “Прогресс”, 1992. – 376 с.

Пастуніў 24.06.2014

CONSIDERATION INSTITUTE OF SUPREME POWER IN THE BELARUSIAN LANDS IN IX – THE FIRST HALF OF THE XIII CENTURIES IN WRITTEN SOURCES

JU. KEZHA

The article analyzes the main medieval written sources where institutions are considered the supreme authority in the Belarusian lands in IX–XIII centuries polovine first. According to ancient chronicles consideration and foreign sources, Christian literary works and legislative materials, concludes roznorodnosti information depending on the political, historical and cultural conditions of writing source. Socio-political reality reflected in the text of the source, can not be applied to streamline and systematize that is used in the study of the processes of modern society. Ancient social space can not be investigated without paying attention to the cultural and historical features of the era, the terms of writing the source text, as well as the values and worldview of the author.